

Harald Bache-Wiig:

”Med Flid opdigtet”? Om bruken av fabler i *Avis for Børn* (Kbh. 1779–1782)

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sbi-25>

Citation: *Nordic Journal of ChildLit Aesthetics*, Vol. 2, 2011 DOI: 10.3402/blft.v2i0.5830

Abstract: This essay is an investigation into the use of the fable genre in a Danish children's magazine, Avis for Børn (Journal for the children), published in Copenhagen 1779–1782 by the philanthropist and editor Emanuel Balling. The main purpose is to indicate that the classical, Aesopian genre to some extent was transformed and adapted to fit into the didactic and religious purpose dominating this journal. Some examples from the old lore are given to substantiate the assumption that the attitude of the fable mainly was a very pragmatic one, without the moral and religious orientation typical of the stories presented in Avis for Børn. In nature, Avis for Børn would admire the reign of a benevolent God, while in ancient fable nature is a place reigned by brutes and by arbitrary bestiality. Nevertheless, the journal chose to make some meaningful, yet strained use of the genre, without twisting the genre into pastoral sentimentality, a tendency that during the 19th century in children's literature became predominant.

Keywords: Fable, adaption, enlightenment, journals for children, philanthropy, moral education, pragmatic didacticism, benevolent nature

Denne artikkelen vil ta for seg et av de første bladene i Norden som henvendte seg til et publikum av barn. Agendaen for de tidlige barnebladene var først og fremst å oppdra den oppvoksende slekt til gode, ansvarlige samfunnsborgere, selvsagt i kristen ånd, men med plass også for litterært arvegods fra antikken. Ulike slags sjangrer ble dyrket, selvsagt også fabelen. Men når datidas mest populære sjangerer for voksne, så som melodramaet og fabelen, ble utnyttet også barnelitterært, ble de gjerne modulert, tilpasset til formålet.

Hvordan dette kunne arte seg i praksis, skal jeg prøve å demonstrere ved å se på hvordan den gamle fabelsjangeren ble forvaltet i et dansk barneblad som het *Avis for Børn*.

Avis for Børn utkom 1779–1782 i København. Slik det framgår både av *Dansk biografisk leksikon* (1933, bd.2, 61) og av et minneskrift fra samtida (Thaarup 1795, 29), ble denne ukeavisa redigert av den selvlærte bladmannen og filantropen Emanuel Balling (1773–1795). Ukentlig utgitte blader for barn var da noe av en nyskaping i Europa. De første som ble trykt i Tyskland, var for eksempel *Leipziger Wochenblatt für Kinder* (1772–1774) og Chr. Felix Weisse: *Der Kinder Freund* (1775–1782). I Norden ble sjangeren allerede introdusert med Samuel Hesselbergs *Wecko-Blad til Barns Nytt og Nöje* (1766–1774), men ifølge Franz Luttenberger var barnet her ikke særlig tydelig som adressat. Med utgiverens ord var bladet rettet til "Förelldrar, Barnaledare och Barn" (Luttenberger 1975, 47). I *Avis for Børn* var Emanuel Balling langt tydeligere, i tråd med den impulsen som utgikk fra en filantropisk og pedagogisk retning, "die Philantropen", som ikke minst tyskeren J. B. Basedow ga opphav til i 1770-åra.

Slektskapet mellom *Avis for Børn* og samtidas periodiske skrifter utgitt for barn er tydelig. I innholdsfortegnelsen til *The Juvenile Magazine* (1788), et av Englands første blader av dette slaget, finner vi blant annet "a geography lesson, letters, stories, puzzles, a drama in one act, poetry, and a section entitled "Monthly occurrences"". Ifølge undertittelen er dette "an istructive and entertaining miscellany" (Janis Dawson 1966, 217). En tilsvarende type stoff og sjangrer gjenfinnes også i *Avis for Børn*. Men selve grunnkonseptet for det danske bladet later til å ha vært mer originalt. Det handler om å skape en slags rammefiksjon der barneleseren blir invitert til å gå inn i rollen som avisleser på lik linje med en avislesende voksenperson. Allerede i 1770 hadde et dansk ukeskrift, *Ungdommens Ven*, (redaktør ukjent, utkom jan. - okt.) lansert denne idéen som en slags spøk. "Kunne man ikke indrette dette Blad som en Adresse-Avis?" (nr. 5) har en leser spurt redaktøren. I så fall ville spaltene få samme slags rubrikker som var vanlige i *Kjøbenhavns Adresse-Contoires Efterretninger*, en særs nøktern og utbredt avis med Kjøbenhavn-monopol på å bringe offisielle notiser, så som *Korrepondance*, *Befordringer*, *adskilligt Nytt*, *Ind- og Udpasserede*, *bortkomne og fundne Sager* m. m.

I første nummer av *Avis for Børn* loves det i bladets "Forerindring" at mye nyttig stoff skal bli tatt inn under denne typen overskrifter, selv om bladet også lover barna at "underholde Eders Læselyst med behagelige Anmerkninger og Fortællinger." I praksis er nok likevel repertoaret i samsvar med det vi finner i samtidas øvrige blader og

lesebøker for barn. Innprentning av "nyttig" stoff, især av moralske dyder, blir koplet til stoff av mer kuriøst og underholdende slag. Men i *Avis for Børn* tilbys barna også å agere i rollen som avisleser, noe som legger opp til en mer lekende og spøkende tilnærming til stoffet. Her er det *barn* som opplever *Befordringer* og som er *Undvigte* eller *Ind- og Udpasserede*.

I to artikler har Nina Christensen tatt for seg både *Avis for Børn* og forløperen *Ungdommens Ven* (Christensen 2007, 2009). Her påpeker hun at disse bladene, ikke minst i bruken av brevsjangeren, indikerer en åpenhet for barns evne til rollelek, medskapning og selvstendig tilegnelse som er lite i samsvar med rådende forestillinger om 1700-tallets litteratur for barn. "[...] fictive letters from children published in Danish magazines, can and should lead to a more nuanced description of the image of children and of children's literature in the 18th century." (Christensen 2009, 200) Jeg deler hennes syn. Avisa mikser virkelig og oppdiktet stoff, blander kort og sjangrer på en måte som ikke bare tiltaler leseren "skrått nedad", men også får barn i tale som mer likestilte partnere og dermed effektivt formidler både lyst og læring.

Et eksempel: Slaven og Aben

Et eksempel på oppfinnsom blanding av faktastoff og fri fiksjon finner vi i nr. 35, 1781. Her fortelles det først om en underlig type jakt på aper som er vanlig ved elva Orinoko i Sør-Amerika. Under et tre der en ape har satt seg, plasser man en krukke med lang, smal hals og drysser noen maiskorn gjennom åpningen. Apen vil da stige ned fra treet, stikke en hånd ned i krukka og fylle neven med mais. Neven blir så sittende fast siden den ikke vil gi slipp på godsakene. Slik blir apen et lett bytte for jegeren. Avisa ledsager denne informasjonen med en liten, oppdiktet samtale kalt "Slaven og Aben". Her får apen talens bruk. Slaven er jegeren og håner apen som viser så lite vett. Men apen svarer at slaven er den tåpelige av dem, siden han lar seg misbruke av en grådig herre som, lik et "vildt Dyr", ikke unner en stakkar en håndfull korn.

Ja, hvem av dem er til narr, apen fordi den lar "en haandfuld Maiz være en Tyran over sig" (spalte 280), eller slaven som i ett og alt må adlyde sin herre? I alle fall er det klart at dette blir en mønstergyldig fabel, en kort, enepisodisk fortelling som kan oppfattes allegorisk og overføres til et generalisert meningsplan. Et dyr er gitt menneskelig taleevne og får også det siste ordet der en mulig lære, moral blir uttrykt: Mennesker som ikke bruker sin forstand, likner et tåpelig dyr. I en artikkel understreker litteraturviteren Erik Zillén at et ureint,

inkongruent blandingsforhold mellom menneskelig og dyrisk er typisk for den klassiske fabelen. "Såväl animaliseringen som antropomorferingen har på fabelens mimetiska nivå samma mål: att visa djuret i människan" (Zillén 2008, 532). Både ved å la mennesker opptre som dyr og dyr som mennesker, kan menneskelig dumskap stilles i relieff og gis et korrektiv

Likevel, på tross av at *Avis for Børn* i dette eksempelet viser kreativ bruk av fabelsjangeren – her med en diskret brodd mot å akseptere slaveri som noe "naturlig" – er fabelen en sjanger som avisa har problemer med å gi adgang og å håndtere. I første årgang finner vi ingen tekster under rubrikken "Fabel". I 1780-årgangen har seks tekster denne headingen, og noen få flere i 1781-årgangen. Den fikk altså en viss utbredelse i avisa, men bruken av den var tydelig nølende, adaptert, med liten sans for sjangerens iboende egenart. Dette er i alle fall min innledende påstand, som jeg håper å kunne gi belegg i det følgende.

Fabelen: om klokskap og toskeskap eller om dyder og laster?

I Nina Christensens artikkel om *Avis for Børn* fra 2008, "Værdig tidsfordriv og edel nytte", er det et hovedpoeng at avisa bryter med forestillingen om at litteratur for barn på 1700-tallet håndhevet et skarpt skille mellom fiksjon og ikke-fiksjon. Men hun påpeker også at en liten artikkel i avisa fra 1781 synes å bekrefte dommen. I "Erindring om Fabler" sies det at "Fortællinger, hvis Indhold med Flid er opdigtet, kaldes Fabler, fornemmelig da, naar de Væsener er opdigtede, hvilke man anfører som tænkende eller talende." (1781, nr. 7, sp. 56) Noe som skal framstå som "med Flid opdigtet", beveger seg altså utenfor det muliges verden. Stoff som respekterer det muligens grenser, oppfatter avisa i mindre grad som fiksjon. "Erindringen" understreker at forstandige folk aldri vil fortelle om ikke-eksisterende vesener "i Alvorlighed", men vel "for at faae Lejlighed til at fornøye og undervise," som "allene er Hensigten med alle Fabler."

Det som er mest påfallende ved artikkelen er at den har preg av *apologi*, av forsvar for å ta inn innslag av fabler i avisa. Dette er underlig ettersom fabler i 1700-tallets Europa hadde både litterær prestisje og stor utbredelse som lektyre, delvis også for barn. Thomas Noels *Theories of the fable in the eighteenth century* (1975) er en bok som gjør grundig rede for den livlige debatten som hele tiden pågikk, knyttet til sjangerens særpreg og estetiske verdi. Men anvendt som lesning for barn, ble den av noen oppfattet som mindre passende. Det var noe ved denne sjangeren som skurret, noe som gjorde den problematisk for det seine 1700-tallets barnevennlige filantroper. Dette ble svært tydelig utover på 1800-tallet, da fabler diktet for barn fikk en

sentimental, idyllisk dreining. I *Lexikon der Kinder und Jugendliteratur* (1977) påpeker Hans Eich at 1800-tallet hadde lite sans for "das rationalbelehrende Element in der Fabel" (2. bind, 366). Fabler ga nå rom for sentimental dyrking av dyr som gudskapte vesener. I det følgende skal jeg prøve å sirkle inn hva det kan ha vært ved fabelsjangeren som gjorde bruken av den både problematisk og selektiv i tilfellet *Avis for Børn*. Det vil framgå at det er *adaptasjoner* av en sjanger det her er snakk om, ikke en egentlig tradering av den i dens mer opprinnelige skikkelse.

Det er vel kjent at Jean-Jacques Rousseau stilte seg sterkt skeptisk til fabelens nytteverdi anvendt som pedagogiske lesestoff for barn. Han satte likevel ikke spørsmålsteget ved den litterære verdien av fabelen som sådan, men mente at den kunne bidra mer til forvirring enn oppklaring dersom barna ennå var for små til å få fatt i poenget. Når den smiskende reven lykkes så bra med å få lurt til seg ostebiten i kråkenebbet (hos Æsop: en ravn), kunne et barn lett komme til å ta revens parti og oppfatte historien som en lære om smiger som lur strategi, og ikke som en advarsel om ikke å la seg lure av falsk smiger. Barnet "will imitate the villain instead of taking learning from his dupe." (Rousseau 2008 [1762], 114)

Martin Luther hadde denne historien med blant de 12 Æsop-fablene han publiserte i 1557. "Pass deg når reven roser kråka", er den enkle moral han trekker ut (Luther 1995, 53). Luther kommer altså ikke opp med en lære som har med høyverdig moral i etisk eller religiøs forstand å gjøre. Han nøyer seg med fabelens instruktive observasjon av en type menneskelig tåpelighet som alltid vil være utbredt, og som det er klokt å være oppmerksom på. Utgiveren av Luthers fabler og ordtak, Reinhold Ditmar, nevner da også at Luther mente at fablenes verdi lå i deres barske, instruktive innsikter i forhold som gjelder *verdslige* tilstander (ibid., 22). Han så dem som historier med politisk brodd, men da skjult under løgnens narrekappe. Fabelen oppgave er å bidra til at mennesker lærer å opptre sivilisert, og ikke som tåpelige dyr. Hvordan de skal opptre for å vinne salighet i den verden som Gud har innstiftet og der *hans* regime rår vil det, ifølge Luther, være prestene som tar seg av.

1700-tallets fabel-utgivere mente at sjangeren var fremragende egnet til å formidle et moralsk budskap på en lystfylt måte. Lysten ble tatt vare på, ikke minst fordi den didaktiske hensikten her var *maskert*. Historiene handlet jo om dyr, ikke mennesker. Jeg har ikke funnet fabelen om kråka og reven i *Avis for Børn*. Og spørsmålet er om 1700-tallets evinnelig gjentatte formaning om å velge dydens framfor lastens vei, selve hovedanliggendet også i tidas barneblader,

er særlig i samsvar med den innprenting av skillet mellom klokskap og toskeskap som vi finner i den opprinnelige fabelen.

Et pregnant uttrykk for hva Ballings avis ønsker å oppnå med sin litteratur for barn, finner vi kanskje i et lesestykke i 79-årgangen. En skolelærer gir her sine unge elever frihet til å selv å finne ut hvordan en solfylt sommerdag best kan utnyttes. Fem av guttene drar på vertshus, drikker seg fulle, gambler, setter seg i stor gjeld og ender fyllesjuke i senga. Den *gode* elev, Kleon, setter seg under et tre, nyter de maleriske naturinntrykkene og leser i en bok som læreren har anbefalt.

Bogen afmalede Naturen med alle sine Skønheder. Hans Forundring steg til Henrykkelse, og han blev saa varm om Hiertet af hellig Opløftelse til sin Skaber at han lagde Bogen fra sig, og udbrød i de meest følelsfulde Betragtninger. At skue Skaberens Underværker, at see dem ved Fornuftens Veiledelse endnu tydeligere, det kunde ikke andet end at opvække de ædleste og helligste Tanker i hans Hoved. Han hørte Fuglenes uskyldige Sang, Bækkens stille Raslen, og det var som han hørte Guds Røst. (1779, 33/269)

Som vi ser: bok og lesing av bok er her ikke plassert i et lukket studerkammer. Kultur og natur er ikke framstilt som to ulike sfærer, to slags meningsrom. Natur, bok og leser inngår i en hermeneutisk sirkel der det er Gud selv som gjør sin stemme hørt. Bokas misjon, eller, i redaktør Ballings tilfelle, barnebladets misjon, er å utlegge den oppbyggelige teksten som fins innskrevet i skaperverket, og til det trengs den veiledning fornuften kan gi. Naturen blir her sett som et eksemplarisk rom for læring. I fablenes univers er naturen ikke uten videre en skueplass som formidler visdom. Snarere er det et sted som brukes til å blottstille menneskelig dårskap. Dyreskikkelsene som opptrer, blir kilder til klokskap ikke ved sitt positive, men ved sitt *negative* eksempel.

Naturens orden versus en sosialt regulert orden

I Laura Gibbs kompilasjon *Aesopica* fra 2002, (*Aesopica* er en svært uttømmende kompilasjon av alle kjente fabler fra klassisk tid, gjengitt i boka *Aesop's fables* [2002, ny utg. 2008] både på engelsk og i original språkform), finner vi få spor av at naturen er oppfattet som et gudgitt, vakkert og viselig innrettet univers. Hans Eich har rett når han i *Lexikon der Kinder- og Jugendliteratur* (1984, 366) skriver at fabelsjangerens hensikt verken var å vekke kjærlighet til dyr eller å foredle sinnelaget, men helt enkelt å vekke til nøktern,

kritisk ettertanke. Holdningen kan vel først og fremst sies å være *pragmatisk*. Det handler om å ta lærdom av eksempler på atferd som er klok nok til å innrette seg på livets realiteter slik de nå engang er, eller som, tåpelig nok, bryter med dem. Skilpadden som vil lære seg å fly (*Aesopica*, 328), blir hjelpsomt hevet til værs av en ørn, men ørnen slipper den ned på toppen av et fjell. Døende, med knust skall, må den vedgå at det var dumt å ønske seg vinger. Det første stykket kalt "fabel" i *Avis for Børn* (1779, 1-2, sp. 15), har et liknende opplegg. En katt mener den er sterk nok til å bære like mye som en kamel. Kamelen lar den prøve seg, og katten blir knust. "Det har den fortjent. Den som streber efter de stores Værdighed, maa ogsaa taale deres Byrder", lyder moralen.

Dette er to tilsynelatende parallelle historier. Men katta har ikke bare i toskeskap sett bort fra sin naturgitte begrensning. Den har overvurdert sin plassering innenfor en sosialt regulert orden. De store er store fordi de er verdt det, verdens innretning, også den sosiale, er styrt av en hensiktsmessighet, en *telos*, som sørger for at alt er på rette plass. Dette er helst et eksempel på bruk av kjent fabelstoff tilpasset tider der legitimiteten av rådende maktforhold trengte avstiving.

Etter J. F. Struensees statsintervensjon 1771-72 var kongemakten under restaurering i Danmark, og *Avis for Børn* var klart legitimistisk, plassert på den trygge siden av den sensuren som ble utøvd av konge- og embedsmakt.

En fabel gjengitt som versifisert dialog ("Ræven og Eselet") i åpningen av 81-årgangen (1781, 1-2, sp.16) handler om at et dyr med beskjeden kapasitet, et esel, mener seg like godt utstyrt som sine artsfrender, de staselige hestene. Når reven lovpriser en hesteflokk for spenstighet og eleganse, svarer eselet: "O snak! Det er jo ingenting. Jeg springer selv så godt som een." Og slutten lyder: "Bort Esel sprang. Den sprang så vel at Ræven fast sig loe i hjel." Æsops fabel om en hest og et esel (*Aesopica*, 565), lar en staselig hest være skrytepave og hovere over et esel, som er et hardt slitende arbeidsdyr. Men etter mange triumfer på veddeløpsbanen, duger hesten ikke til annet enn å kjøre møkk. Eselet får siste ord: Hovmod er en tåpelig ting, ingen vet hva framtida vil bringe. Æsops fabel retter altså satiren mot de store, dem naturen har privilegert, det siste ordet får her den tålsomme sliteren. Når fablene, tillagt slaven Æsop, kunne brukes til fyrstespeil, skyldtes det ikke minst at de rommet narrens maskerte advarsler til de herskende. Advarslene i *Avis for Børn* rettes en motsatt vei, mot undersåtter og barn som ikke kjenner sin rette plass.

At oppdrageren har en naturgitt plass som forvalter av en visdom den unge trenger å ta lærdom av, er det vanskelig å finne som noen tydelig lære i Æsops-fabler. En liten dyrehistorie som har dette poenget

i barneavisa, er da heller ikke satt opp som fabel, men under den faste rubrikken "Ulykkelige Hændelser" (1780, 7/45). En ung og en gammel mus prøver å nå flesket i en musefelle, den gamle musa trekker seg raskt, mens den unge kryper inn i fella. Det er alderen og erfaringen som har lært den gamle å vokte seg, menes det i en etterhengt moralpreken. "Den som foragter Lærdom og Advarsel, staar lettelig i Fare for at komme til Skade". I en fabel året etter er talens bruk gitt både til en gammel og en ung mus. Et mini-drama gjengis i en rimet dialog. En smiskende katt erklærer sin kjærlighet til den unge musa, musemoren advarer, men selvsagt forgjeves: "Nu går jeg! Moder! – Ach! – hjelp! han vil dræbe mig". Fortjent, sier mora, "Den kan kan ej hjælpes, som godt Raad fra sig støder".

Dydighet og lydighet som norm

Investeringen av "dikterisk flid" må nok sies å være beskjeden i disse historiene. De er eksemplumhistorier av enkleste slag og forsvarer sin plass i bladet ved nettopp å bli utstyrt med fjær lånt fra fabelsjangeren. Mødres advarsler til døtre om ikke å la seg lokke av falske beilere, har for eksempel lite med katters musejakt å gjøre, men svært mye å gjøre med *Avis for Børns* vanlige oppfordringer til dydighet og lydighet; en agenda som bladet ofte forvalter med større eleganse i andre typer tekster. En Æsop-fabel som viser til faderlig klokskap, "The old father and his sons" (*Aesopica*, 493), er langt mer raffinert: En dødende bonde samler sønnene rundt seg og forteller at han har gravd ned en skatt i åkeren. Han dør, sønnene graver og graver, og det blir ypperlige vekstforhold for årets drueavling. Farens skjulte budskap til sønnene er selvsagt at hardt, kontinuerlig arbeid er rikdommens sanne kilde.

Et annet stykke i *Avis for Børn* smykker seg med tittelen "Fabel" (1780, 46/364–366). Men verken navnet eller gagnet er helt i samsvar med sjangeren her. Historien handler om et par tvillingbrødre av fugleslaget *sisik* som ikke er gitt talens bruk, selv om den ene til sist blir tillagt en slags menneskelig fornuft. Straks de nyklekte fuglebrødrene er ute av egget, tas den ene til fange, den andre flyr fri. Den første vokser opp som burfugl lagt i lenke og må hver dag streve for å få i seg vann og mat. Vannet hentes opp av et lite fingerbøl, og mat får den bare hvis den klarer å pikke opp lokket på et matskrin. Broren, derimot, nyter det frie liv i de "behagelige Dale og de skyggerike Skove". En dag klarer også den andre å komme seg løs, og nyter friheten sammen med sin bror. Men så blir de begge fanget og havner i bur hos fuglefangeren. Broren, som alltid har levd som en fribåren, støter rasende hodet mot sprinklene og dør første dag

i fangenskap. Den andre forsoner seg snart med sin skjebne. Han kjenner hver dag glede ved å vise fram sine innlærte, små kunster og dør fredfullt som en gammel fugl. Det heter: "O hvor ofte takkede og prisede denne lille Fugl Gud i sin qviddrende Sang, for[di] han strax i hans første Barndom havde ved Kors og Lidelse lært ham Taalmodighed og Stilhed."

Dette minner jo om en moderne tvillingundersøkelse, egnet til å vise *miljøets* avgjørende innvirkning på livsutsikter og evne til tilpasning. I bladets tilføyde moral heter det: "I kjere Børn og unge Mennesker! Hvor mange Embeder, Bestillinger og Omstændigheder gives der ikke i Verden, hvor mangt et Menneske skulde ønske, at have lært i sin Ungdom at være taalig og stille." De lidelser en streng oppdragelse medfører, legitimeres i det skjulte som en gagnlig orden innstiftet, ikke av mennesker, men av en godgjørende Gud. Det skurrer ikke så lite når *korsets* metafor brukes for å gi mening til den tukte en liten sisik blir påført i oppveksten.

I boka *Children's literature: a readers history from Aesop to Harry Potter* (2008) gir den amerikanske litteraturforskeren Seth Lehrer en høy stjerne til fabeldikteren Æsop. Han mener at fabelen "was a form born out of social challenge, yet one designed to constrain resistant behaviour and shape children's life to social norms" (Lehrer 2008, 51). Men han viser også til at lærere som tok sjangeren i bruk, brukte fabler til å styrke sin egen autoritet og dermed gjorde dem til meta-historier om nødvendigheten av å lytte til kloke lærere. Fra å være slave har Æsop, gjennom overleveringen, blitt gjort til herre. Hos Lehrer blir det et hovedpoeng å vise "how fables, born out of slavery, can be applied to reinforce the hierarchies of the master and his student." (ibid., 56)

Pekefinger mot barneleseren

Slik brukes jo også noen skriftstykker, gitt fabelens navn og utseende, i *Avis for Børn*. Men det er en noe anstrengt måte å bruke sjangeren på. Den tålsomhet og varsomhet som den legendariske slavedikteren legger opp til, mener jeg er pragmatisk begrunnet. Fablene viser til overlevingsstrategier i en tøff verden. Det handler ikke om å tilkjenne de rådende tilstander en religiøs og/eller naturgitt mening. Tvert om, det er lurt å innordne seg, ikke fordi herskeren har *rett* – det har han oftest ikke – men fordi han har makt. Klaus Doderer er inne på det samme. Skal fabelen brukes til å stadfeste visdommen i de herskende normer? Slik spør han i *Literarische Jugendkultur*, boka han ga ut i 1992. Nei, tvert om, fabelens kjennetegn er å "rette oppmerksomheten mot manglene i de rådende tilstander, den

vender seg mot mot maktovergrep og sløv aksept av det bestående.” (Doderer 1992, 168, min oversettelse)

Som fabelens teoretikere på 1700-tallet godt visste, berodde mye av sjangerens effekt på at den tilsynelatende handlet om vesener av et annet slag enn dem som lyttet til den. *Avis for Børn* anstrengte seg tvert om ofte sterkt for å tydeliggjøre at moralens strenge finger pekte rett på den unge leseren. Hos Æsop handler for eksempel fabelen om gutten som ropte ”Ulv, ulv” (*Aesopica*, 151) om en gjettergutt som narrer bønder, og når ulven virkelig kommer, blir hele saueflokken han skulle passe på, spist opp. I *Avis for Børns* versjon (1780, 1/2, sp. 18) er det en kalv som stadig narrer de andre kyrne i flokken ved å ule som en ulv. En dag gjemmer kalven seg for å gjenta glansnummeret, men en ulv dukker opp, og nå roper han ”Bæ, bæ, bæ!”. De gamle kyrne tror han bare er ute med strekene sine igjen, og mens ulven spiser kalven opp, sukker han: ”Ak, hvor meget skader man ikke sig selv naar man søger at bedrage andre”. De er nok helst ”de gamle” som kan nyte lekse denne fabelen gir. Æsop er her gjort til en streng herre; fabelen er skrevet om til et melodramatisk eksemplum, en horror-historie for viltre barn.

Dette er jo en brutal, pedagogisk dreining av fabelen, smertelig nærgående mot barneleseren. Likevel kan det innvendes at effekten nok blir avdempet ved at historien leker med en på forhånd kjent fabel, ikke minst ved å gjøre den stakkars kalven heller lattervekkende når den breker ”Bæ, bæ, bæ!” i stedet for å rope ”Ulv, ulv!”. Nærgående identifikasjon viker i så fall for estetisk distanse. Det skal i det hele tatt innrømmes at den moralske belæringen i *Avis for Børn* ofte er tydelig modifisert av en tendens til lekende karikatur og overdrivelse, med en effekt i retning av komikk og teatralisk affektasjon. En liknede spenning mellom didaktikk og underholdende fiksjonalisering er også drøftet i Nina Christensen omtale av *Avis for Børn* (Christensen 2008).

Formidling mellom to slags regimer

Mest nøytral i sin gjengivelse av en kjent Æsop-fabel (*Aesopica*, 453: ”The crow and the water jar”), er avisa antakelig i ”Den tørstige stær” (1781, 17/136). Versjonen avisa bringer, tar vare på hovedsaken: En svært tørst fugl oppdager vann i en krukke; han klarer ikke å velte den, men finner en utvei. Ved at han slipper småstein ned i krukka, blir vannstanden hevet og nebbet når ned. ”Oplyst Forstand kan ofte utrette mere enn blot legemlig Styrke” lyder moralen i begge varianter. Men i barneavisa er det mer av anstrengende prøving og

feiling før fuglen lykkes. Kløkt er ikke nok, "man maa ikke kjedes ved at bruge videre Eftertanke", formaner den danske teksten.

Mens den gamle fabelen kunne la det lille, kraftløse kreatur triumfere i kraft av sin forstand alene, vektlegges det i avisa at til nytelse hører det ytelse. Det er flid og selvovervinning som især blir lovet belønning. Vi aner ekko av bladets vel balanserte moralske jurisdiksjon, der dyd og last får sin tilmålte uttelling, både her og hisset, etter et sinnrikt, rettferdig system.

Æsops kråke imponerer. Men likevel: den oppbyggelighet den gode elev Kleon fant i skaperverket, er det er få spor av i den klassiske fabellitteraturen. Tvert om, naturen er for det meste langt fra vis. Menneskets sjanse består i å overvinne den slags bestialske tilbøyeligheter som naturen utleverer det til, med mindre det tar i bruk sin sunne fornuft. Men i *Avis for Børn* handler det ikke så mye om å innrette seg pragmatisk i en verden preget både av urettferdighet og av vilkårlighet. Det handler især om å lære barn opp til å godta denne verdens regime som en underavdeling av Guds regime. Der er alt innrettet klokt og sinnrikt, og der er alt hva lærere formidler, uttrykk for Vårherres godgjørende visdom.

Som nevnt, blir den klassiske fabelen gjerne definert som en kort, allegorisk *én-episodisk* fortelling (se f.eks. Stybe 1975, 11). Én historie i *Avis for Børn*, "Den misfornøyete Hjort" (1780, 18/137-138), oppnår sin effekt ved å kople sammen to episoder. Ved synet av sitt eget gevir speilet i en klar kilde, blir hjorten sterkt begeistret over all sin kongelige hornprakt, mens han derimot synes at beina er ynkelig tynne. Men så dukker jegere opp, hornene hans filtrer seg fast og blir nesten hans bane. Hjorten kommer seg til slutt løs og blir reddet av de smekre beina sine. Han trekker den lærdom at beina fortjener ære og aktelse, mens hornene bare er en brysom og farlig pynt. Men så dukker en ulv opp, og denne gangen er det nettopp de spisse hornene som redder ham. Moralen kan han formulere selv: "Den som har skabt mig, har forstaaet det bedre og meent det bedre med mig, end jeg selv."

Dette er jo tydelig et lærestykke som den omtalte Kleon kunne ha funnet i sin bok, et stykke som ved fornuftens veiledning synliggjør at skaperen har ment og innrettet alt til det beste for sine skapninger. Riktignok går ikke avisa så langt som til å se "beauty within every beast", slik Samuel F. Pickering mente ble tendensen i litteratur for barn rundt ca. 1800 (Pickering 1981, 34). Men for å få fram en lære som forgyller "Fornuftens Middelvey", må avisa altså i dette tilfellet ty til en struktur der to episoder brukes til å skape avveid likevekt mellom ytterpunkter. En slik harmonisering samsvarer godt

med den fromme tilliten til Guds skaperverk *Avis for Børn* ønsker å fremme. Men den er ikke særlig i samsvar med de barske vilkår som verden er innsettet etter i fablenes gamle univers.

Avis for Børn viste nok en viss respekt for historier som var diktet opp med fabelens flid, og at den etter hvert fikk en ikke ubetydelig plass i bladet, viser at filantropen og barnevennen Emanuel Balling var på høyden av sin tid. I *Dansk børnelitteraturhistorie* (1992) skriver Herdis Toft at "det er først med overgangen fra 1700- til 1800-tallet, at grundlaget for den egentlige børnelitteratur skabes. [...] Borgerdyden sætter moralen – også i fablerne." (s. 13) Barn kunne nå tilkjennes en viss mottakelighet for litterære og estetiske uttrykk, en evne som tidligere helst var reservert for voksne. Men det har sine grunner at avisa gjorde en nølende, beskjeden bruk av sjangeren. Og, som jeg har prøvd å vise, sjangeren ble nok til en viss grad adaptert slik at den kunne harmonere med bladets øvrige profil. Dels gjaldt dette en stadfesting av at alt det skapte har andel i en orden innstiftet av Gud, dels å bekrefte bladets tillit til at også den sosiale og moralske orden blir forvaltet på en godgjørende måte, av "de gamle" og av kloke lærere.

Fabelen var da også lite i samsvar med de litterære uttrykk som var dominerende i bladet, så som didaktisk dialog, melodrama og idyll. Noen ganger gjøres det forsøk på å dreie fabelstoffet slik at det nærmet seg disse formene, til dels på en måte som gjør noen av tekstene interessante og kunstferdige. Men den følsomme, sentimentale dyrefabelen var tida ennå ikke moden for – i hvert fall ikke i *Avis for Børn*.

Biografisk informasjon: Harald Bache-Wiig, professor i nordisk litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo. Har bl.a. utgitt bøkene Norsk barnelitteratur – lek på alvor (1996) og Frisetting av barndommen: Rasmus Lølands forfatterskap for barn (2000). Har også redigert flere antologier om barnelitteratur, sist: På terskelsen: bidrag om nordisk barne- og ungdomslitteratur (2006). Siste bokutgivelse: Med lik i lasten? subjekt og modernitet i Jonas Lies forfatterskap. Kontakt: harald.bache-wiig@iln.uio.no.

Bibliografi

Adresse-Avis for Børn, årene 1779–1782. Avise-Contoiret, Kbh. Fra nr. 2 Avis for Børn.

Christensen, Nina. "Værdig tidsfordriv og ædel nytte: definitioner på børnelitteratur og barndom i forhold til 1700-tallets børnelitteratur." I *Nedslag i børnelitteraturforskningen 8*, Center for børnelitteratur, Roskilde Universitetsforlag 2007, s. 129–151.

Christensen, Nina. "Lust for reading and thirst for knowledge: fictive letters in a Danish children's magazine of 1770". I *The lion and the unicorn*, bind 33, 2/2009, 289–301.

Dawson, Janis. "The origin of nineteenth century juvenile periodicals". *The young gentleman's and lady's magazine (1799:1800) and its predecessors*. I: *Victorian periodicals review*, bind 29, 3/1966, 217–241.

Doderer, Klaus. "Der langhaltende Erfolg der Fabeln". I *Literarische Jugendkultur: kulturelle und gesellschaftliche Aspekte der Kinder- und Jugendliteratur in Deutschland*. Weinheim und München: Juventa, 1992.

Eich, Hans. "Fabeln". I *Lexikon der Kinder und Jugendliteratur*. Bd. 1. Weinheim og Basel: Beltz Verlag, 365–367.

Gibbs, Laura. *Aesopica: Aesop's fables in English, Latin and Greek*. <http://mythfolklore.net/aesopica/index.htm> (Nettugave av Laura Gibbs nyoversettelse av *Aesop's fables*, Oxford world's classics, 2002).

Luther, Martin: *Fabeln und Sprichwörter*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt 1995. Innledning og kommentarer ved Reinhard Dithmar.

Luttenberger, Franz. *Wecko-blad till barns nytta og nöje*. 3-betygsuppsats i litteraturvetenskap och idé- og lärdoms historie, Uppsala universitet, 1975.

Noel, Thomas. *Theories of the fable in the eighteenth century*. New York og London: Colombia UP, 1975.

Pickering, Samuel F. *John Locke and children's books in eighteenth-century England*. Knoxville: University of Tennessee Press, 1981.

Rousseau, Jean-Jacques. *Émile*, eng. oversettelse ved Barbara Foxley, Bibliolife, 2008.

Seth. *Children's literature: a reader's history, from Aesop to Harry Potter*. Chicago og London: The University of Chicago Press, 2008.

Stybe, Vibeke. *I dyreham: om fabler og børnelitteratur*. Kbh: Gyldendal, 1975.

Toft, Herdis. "Fabler, eventyr, rim og regler". I *Dansk børnelitteraturhistorie*. Red. K. Sønsthagen, L. Eilstrup. Kbh: Høst & Søn, 1992, 10–15.

Thaarup, Frederik. *Den virksomme Emanuel Balling*. Kbh. 1795.

Ungdommens Ven. København, 1770.

Zillén, Erik. "Gränsen mellan djur och människa i den svenska 1700-talsfabelen". I *Gränser i nordisk litteratur* bind II. Red. Claes Zilliakus m. fl., Åbo: Åbo Akademis forlag, 2008, 530–537.

Note: This article is being published simultaneously in *Barnboken – tidskrift för barnlitteraturforskning*/*Journal of Children's Literature Research* and *Nordic ChildLit Aesthetics/Barnelitterært forskningstidsskrift*